

Investigation of behavioral factors affecting the legislative process in the Islamic Republic of Iran

Mahsa Rafiei Lak^{*}, Abdolreza Barzegar^{}**

Iraj Hosseini Sadrabadi^{*}**

Abstract

In this research, an attempt has been made to examine the legal system in the Islamic Republic of Iran from the perspective of behavioral factors. These factors, which arise from normative and structural components, have significant effects on the legislative process, and knowing them helps to better understand the category of good governance. The main question raised in this research is: What are the behavioral factors influencing the legislative process in the Islamic Republic of Iran? In line with the aforementioned question, the hypothesis of this article is that a set of official and unofficial agents and agents have an impact on the important issue of law making in the country and each of them tries to change the legislative behavior in line with their interests and desires. The present research is based on the descriptive-analytical method, and the data are prepared by the library method and by taking a file. The findings of the research show that the behavioral factors affecting legislation in Iran are a reflection of Islamism and republicanism as the two basic values of the structural system of the Constitution; Republic has led to the emergence of democratic institutions and Islam has led to the emergence of high supervisory institutions. Each of these two, in the framework of the theory of good governance, indicates the limitations and possibilities of the said system.

^{*} Ph.D. Candidate of Public Law, Meybod Branch, Islamic Azad University, Meybod, Iran,
Rafiee.lak@gmail.com

^{**} Assistant Professor of the Department of Law, Meybod Branch, Islamic Azad University, Meybod, Iran
(Corresponding Author), Reza.barzegar52@gmail.com

^{***} Assistant Professor of the Department of Law, University of Judicial Sciences and Administrative Services,
Tehran, Iran, Sadrabadi2021@yahoo.com

Date received: 01/08/2024, Date of acceptance: 31/08/2024

Keywords: Legislation, Islamic Republic of Iran, behavioral factors, good governance, democratic system.

Introduction

One of the important functions of the legislative branch in the Islamic Republic of Iran is to create a hierarchy of structures and norms that both affect and are affected by behaviors. Achieving good governance is a constant goal of human society, and this achievement is under the protection of correct legislative norms and the absence of relevant normative, structural and behavioral conflicts. Therefore, legislative performance is directly influenced by norms and structures and is reflected in the behavior of agents and direct and indirect agents. For this reason, this article has been written with the aim of studying the behavioral factors affecting the legislative process in the Islamic Republic of Iran based on the conceptual model of good governance, and has tried to identify the strengths and weaknesses of these effects by citing examples. to better explain the current events in the country's daily and political life. The concept of good governance is important because its main characteristics are directly related to the main characteristics of democratic political systems. Therefore, considering the two dimensions of republicanism and Islamism of the Islamic Republic of Iran system, especially from the point of view of the constitution, an attempt has been made to emphasize the positive and negative effects of behavioral factors involved in the legislative process for the republicanism and the democratic dimension of the Islamic Republic of Iran.

Materials and methods

The methodology of the current research is descriptive-analytical, and the information and data were examined, collected by the library method, and in the stages of the research, the fish collection method was used.

Discussion and results

In the current research, according to the conceptual model of the research, which is the ideal governance, the legislative process in the Islamic Republic of Iran as a dependent variable, and multiple institutions affecting the legislative process, as well as informal factors affecting the same process, as partial independent variables, have been investigated. The effective behavior of the official agents of the government on the state and legislative process in the Islamic Republic of Iran has a reliable relationship with

their position in the construction of the political system. In explaining the modeling of sovereignty in the model of the Islamic Republic of Iran and the role of the components of the nation, leadership, legislative, executive and judiciary, it should be noted that the Constitution accepts the sovereignty of the people and the system of separation of powers as key components. Democracy has made it bound and enclosed in the foundations and teachings of political governance in the Islamic system. In addition to the triad of legislative, executive and judiciary, it is necessary to mention the functions of sensitive institutions such as the Council of Leadership Experts and the Expediency Recognition Council in decision-making and intervention in the country's affairs, which are dependent on none of the powers. In addition, the behavior and position of unofficial agents is also considered another influential factor in the process of legislation. This category of regulatory factors to limit the power and good implementation of accepted laws are outside the structure of the political system and can indirectly affect the realization or non-realization of desired governance. Public opinion, mass media, political parties, seminaries and jurisprudential authority are among the most important of these factors.

Conclusion

In this research, an attempt was made to examine the legal system in the Islamic Republic of Iran from the perspective of behavioral factors. Each of the mentioned factors has a significant role in influencing the legislator's behavior in the process of making regulations. This role arises from the normative or structural factors that show themselves in the behavioral factors of legislation and they should be examined in the framework of the theory of good governance, which is a set of practical criteria of a democratic political system. In other words, democratic systems, according to the principle of good governance, have three characteristics, which are process characteristics, substantive-value characteristics and organizational characteristics. On the other hand, the governance and structural system of the Constitution in Iran has two aspects, Islamism and republicanism. For this reason, the government has distanced itself from the fundamental principles of good governance and does not follow the logic of the principle of separation and interaction of powers. As a result, the Constitution has created a special and unique model of governance that cannot be considered as the processes and structural and organizational platforms of good governance. Iran's government system has not followed any of the presidential, parliamentary or semi-parliamentary models and naturally their internal logic. At the same time, achieving the

values and principles of good governance requires the government organization and structures compatible with democracy, which have the characteristics of participation, accountability, the rule of law, and respect for human rights and public freedom. Therefore, achieving good governance in the system of the Islamic Republic of Iran requires re-reading the factors affecting the legislative process, among which formal and informal behavioral factors have a special place.

Bibliography

- Afjehai, Seyyed Ali Akbar, Ghorbanzadeh, Vajehollah; Heydari, Elham (2017). "Effective factors on perception in the legislative process". *Journal of Management Studies in Development and Evolution*, 27(88), pp. 51-74. [in Persian]
- Aghaei Touq, Muslim and Dolat Behandarhaghiqi, Mohammad Reza (2011). "A new approach to the signing of laws in Iran's constitutional law", *Judicial Law Views Quarterly*, summer 2011, number 58. [in Persian]
- Alizadeh Thani, Mohsen and Elwani, Seyed Mehdi (2006), "Analysis of the quality of good governance in Iran", *Management Studies in Development and Evolution*, Volume 18, Number 53, pp. 1-24. [in Persian]
- Azadi, Pooya (2019), "Governance and development in Iran", *Stanford Iran 2040 Project*, N. 8. June 2019.
- Dar Afrin, Seyyed Taher; Abbaspour, Abbas; Manourian, Abbas and Nargesian, Abbas. (2021). "Developing a suitable model for the role of pressure groups in shaping Iran's public policy". *Majlis and Rahbord*, 28(107), 241-270. [in Persian]
- Hashemi, Seyyed Mohammad and Jafar Qulikhani, Abulfazl (2011). "Normative and structural factors of legislation in the system of the Islamic Republic of Iran", *International Legal Research Quarterly*, Volume 5, Number 16, pp. 221-282. [in Persian]
- Heywood, Andrew (2009), *Politics*, translated by: Abdur Rahman Alam, Tehran: Nei Publishing. [in Persian]
- Hosseini Tash, Seyyed Ali and Vatheq, Qadir Ali (2014). "Good governance and presentation of decent governance: examination and indicators of these two from the perspective of Amirul Momineen Ali", *Islam and Management Research*, Spring and Summer 2013, No. 8, pp. 7-28. [in Persian]
- Hosseini, Mohammadreza; Fatehizadeh, Mohsen; Tehrani, Iman (2012). "Principle 75 of the Constitution and powers of the legislature in budgeting". *Majlis and Rahbord*, 19th year, No. 70, pp. 133-162. [in Persian]
- Hosseini, Seyyedeh Ibrahim (2011). "Limitations of the Islamic Council in Legislation", *Islamic Government*, 17th year, 4th issue. [in Persian]
- Ismailzadeh Nami, Mohammad Ali (2023), "The role and place of religious authority in the management and political stability of society (with emphasis on the leadership of Ayatollah

99 Abstract

- Khamenei)", *The Fifth National Conference on Innovation and Research in Psychology, Law and Cultural Management*, Tehran, <https://civilica.com/doc/1751156> [in Persian]
- Jalilund, Mohammad Shahab, and Gurji Azandriani, Ali Akbar. (2019). "Evaluation of the basics of monitoring the quality of legislation by the Guardian Council". *Majlis and Rahbord*, 27(103), 51-80. [in Persian]
- Jodki, Mohammad Ali (2016). *The functions of Friday prayers in the Islamic Republic of Iran*, Tehran: Center for Documents of the Islamic Revolution of Iran. [in Persian]
- Lafont, Cristina (2020), *Democracy without Shortcuts: A Participatory Conception of Deliberative Democracy*, Oxford. Oxford university Press.
- Mackey, happiness; Melkian, Nazanin; Hashem Zahi, Nowruz (2021). "The role of virtual space in the legislative process of the Islamic Council". *Journal of Soft Power Studies*, 11(1), 261-287. [in Persian]
- Maddi, seedling; Shirazi, Abolhasan; Mahmoudi, Habibullah and Mahmoudi, Morteza (2021), "Inspection of indicators of optimal governance (rule of law and accountability) in Iran during the years 2005-2021", *Islamic Revolution Approach*, Winter 1400, No. 57, pp. 61-84. [in Persian]
- Nowzari, Mohammad and Sheikh al-Islami, Seyyed Mohsen (2015). "Comparative study of the plurality of legislative institutions in the constitutional laws of Iran and France", *Studies of political science, law and jurisprudence*, second year, number 1/1, pp. 1-25. [in Persian]
- Poladi, Kamal (2003). *The History of Political Thought in the West* (Volume II), Tehran: Center Publishing. [in Persian]
- Rahim, Abdul (2019), "Governance and Good Governance – A Conceptual Perspective", *Administration and Governance* 9(3): 133-142. DOI:[10.5296/ijpag.v9i3.15417](https://doi.org/10.5296/ijpag.v9i3.15417)
- Rasakh, Mohammad (2015). "Intrinsic and Transverse Features of Law", *Majles and Rahbord*, No. 51, pp. 13-40. [in Persian]
- Rostami, Vali (2008). "People's Participation in the Legislation of the Islamic Republic of Iran", *Law Quarterly Journal of the Faculty of Law and Political Science*, Volume 38, Number 1, pp. 179-204. [in Persian]
- Sanei, Parviz (2012). *Law and society*. Volume 1, Tehran: Tarhe No [in Persian]
- Stevenson, Nick (2004). "New media and information society: Schiller, Virvilio, cyberfeminism", translator: Pirouz Izadi, *Media Quarterly*, No. 62, pp. 120-78. [in Persian]
- Trommel, W. (2020). "Good Governance as Reflexive Governance: In Praise of Good Collegueship". *Public Integrity*, 22(3), 227–235. <https://doi.org/10.1080/10999922.2020.1723356>
- Zarei, Mohammad Hossein (2008). "The Supervisory Position of the Majlis and its Governing Principles", *Majlis and Research Quarterly*, No. 48. [in Persian]
- Zohiri, Alireza (2013). "Ecological Proportion of Good Governance Model", *Political Science*, Volume 17, Number 66, Summer 2013, pp. 87-112. [in Persian]

بررسی عوامل رفتاری موثر بر فرایند قانون گذاری در نظام جمهوری اسلامی ایران

مهسا رفیعی لک*

عبدالرضا برزگر**، ایرج حسینی صدرآبادی***

چکیده

در این پژوهش تلاش شده است تا نظام تقنینی در جمهوری اسلامی ایران از منظر عوامل رفتاری مورد بررسی قرار گیرد. این عوامل که برآمده از مولفه‌های هنجاری و ساختاری هستند، تأثیرات قابل توجهی بر فرایند قانون گذاری دارند و شناخت آنها به درک هر چه بهتر مقوله حکمرانی مطلوب کمک می‌کند. سؤال اصلی که در این پژوهش مطرح می‌شود این است: عوامل رفتاری تأثیرگذار بر فرایند قانون گذاری در جمهوری اسلامی ایران کدام هستند؟ در راستای سؤال مزبور، فرضیه مقاله حاضر این است که مجموعه‌ای از عوامل و کارگزاران رسمی و غیررسمی بر امر مهم وضع قانون در کشور تأثیر دارند و هر یک تلاش دارند تا رفتار قانون گذاری را در راستای منافع و خواسته‌های خود سمت و سو دهند. تحقیق حاضر بر اساس روش توصیفی - تحلیلی به رشته تحریر درآمده و داده‌ها نیز به روش کتابخانه‌ای و از طریق فیش برداری تهیه شده‌اند. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهند که عوامل رفتاری موثر بر قانون گذاری در ایران انعکاسی از اسلامیت و جمهوریت به مثابه دو ارزش اساسی نظام ساختاری قانون اساسی هستند؛ جمهوریت منجر به پیدایش نهادهای دموکراتیک و اسلامیت منجر به پیدایش

* دانشجوی دکترای تخصصی، حقوق عمومی، واحد میبد، دانشگاه آزاد اسلامی، میبد، ایران،
Rafiee.lak@gmail.com

** استادیار گروه حقوق، واحد میبد، دانشگاه آزاد اسلامی، میبد، ایران (نویسنده مسئول)،
Reza.barzegar52@gmail.com

*** استادیار گروه حقوق، دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری، تهران، ایران،
Sadrabadi2021@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۱۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۱۰

نهادهای عالی نظارتی گردیده است. هر کدام از این دو، در چارچوب نظریه حکمرانی مطلوب، حاکی از محدودیت‌ها و امکانات نظام مزبور می‌باشند.

کلیدواژه‌ها: قانون‌گذاری، جمهوری اسلامی ایران، عوامل رفتاری، حکمرانی مطلوب، نظام دموکراتیک.

۱. مقدمه

در تحقیقاتی که به انحاء مختلف به تبیین زوایای قانون‌گذاری به ویژه در جمهوری اسلامی ایران پرداخته‌اند، بررسی ابعاد رفتاری، ساختاری و هنجاری حاکم بر روند نمایندگی و متعاقب آن قانون‌گذاری، از اهمیت بسزایی برخوردار است. قانون‌گذاری دربرگیرنده گام‌های مختلفی است که در آن تصمیم‌سازی به شکل فردی و جمعی و در نهایت به تصویب و صدور قوانین منجر می‌گردد. به همین جهت در فرایند مبهم و غامض قانون‌گذاری، درک و دریافت نمایندگان نقش پراهمیت و تاثیرگذاری را ایفا می‌کند.

از منظر نظریه‌های روانشناختی،

نحوه درک و ادراک از محیط در ارتباطات اجتماعی افراد، تصمیم‌گیری و عملکرد آنها بسیار موثر است. افراد از طریق ادراک به کسب معرفت و شناخت از جهان پیرامونی خود نائل می‌شوند و محیط خود را درک و معنا می‌کنند و براساس همان ادراک عمل می‌نمایند. بر این اساس ادراک نقش کلیدی در شناخت نمایندگان از جهان پیرامونی ایفا می‌کند (افجه‌ای و همکاران، ۱۳۹۷: ۵۲).

لذا تلاش برای شناسایی عواملی که بر درک و رفتار قانون‌گذاری نمایندگان مجلس شورای اسلامی تاثیرگذارند، ضرورت دارد و در فهم دقیق‌تر ماهیت قانون‌گذاری در ایران یاری‌رسان است. متعاقب این موضوع، بررسی متغیرها و عوامل تاثیرگذار بر رفتار قانون‌گذار می‌تواند در نهایت به ارتقای آگاهی این مقام منجر شود و سپس افزایش کیفیت تدوین و تصویب قوانین را به دنبال داشته باشد.

بنابراین یکی از عملکردهای مهم قوه قانون‌گذاری در نظام جمهوری اسلامی ایران، ایجاد سلسله‌مراتبی از ساختارها و هنجارهاست که هم بر رفتارها تاثیر دارد و هم از آنها متاثر می‌باشد. دستیابی به حکومت خوب و حکمرانی مطلوب، آرمان همیشگی جامعه بشری بوده و این دستیابی، در پناه هنجارهای صحیح قانون‌گذاری و عدم وجود تعارض هنجاری، ساختاری و رفتاری مربوطه است. لذا عملکرد قانون‌گذاری تحت‌تأثیر مستقیم هنجارها و ساختارهاست

بررسی عوامل رفتاری موثر بر فرایند قانون‌گذاری ... (مهسا رفیعی لک و دیگران) ۱۰۳

(هاشمی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱) و در رفتارشناسی کارگزاران و عوامل مستقیم و غیر مستقیم منعکس می‌گردد. به همین دلیل مقاله حاضر، با هدف مطالعه عوامل رفتاری موثر بر فرایند قانون‌گذاری در جمهوری اسلامی ایران بر اساس مدل مفهومی حکمرانی مطلوب به رشته تحریر درآمده است و تلاش کرده تا نقاط قوت و ضعف ناشی از تاثیرات مزبور را با ذکر مصادیق و مثال‌های جاری در زندگی روزمره و سیاسی کشور، بهتر تبیین نماید. مفهوم حکمرانی مطلوب به این دلیل واجد اهمیت است که شاخصه‌های اصلی آن، چنانچه خواهیم دید، با ویژگی‌های عمده نظام‌های سیاسی دموکراتیک در ارتباط مستقیم قرار دارد. بنابراین، با توجه به دو بُعد جمهوریت و اسلامیت نظام جمهوری اسلامی ایران به خصوص از نقطه نظر قانون اساسی، سعی شده است تا بر تاثیرات مثبت و منفی عوامل رفتاری دخیل در فرایند قانون‌گذاری برای جمهوریت و بُعد دموکراتیک جمهوری اسلامی ایران تاکید گردد. علاوه بر مدل مفهومی مزبور، فرایند قانون‌گذاری در نظام جمهوری اسلامی ایران به عنوان متغیر وابسته و نهادهای چندگانه موثر بر فرایند تقنین و نیز عوامل غیر رسمی موثر بر همین فرایند، به عنوان متغیرهای مستقل جزئی مطرح گردیده‌اند.

۲. پیشینه تحقیق

مددی و همکاران (۱۴۰۰) در مقاله‌ای تحت عنوان «بررسی شاخص‌های حکمرانی مطلوب (حاکمیت قانون و پاسخگویی) در ایران طی سالهای ۲۰۰۵-۲۰۲۱»، به بررسی روند اجرا و برقراری حکمرانی مطلوب در ایران در دو حوزه حاکمیت قانون و پاسخگویی پرداخته‌اند که جز شاخص‌های اصلی حکمرانی مطلوب به شمار می‌روند. مولفان با مقایسه دوران ریاست جمهوری احمدی‌نژاد و روحانی، معتقدند که در هر دو دوره، به سبب فقدان سازوکارهای مناسب در کشور، ظرفیت لازم برای ایجاد نتیجه مطلوب در تغییر جایگاه کشور از حیث مفهوم توسعه و حکمرانی مطلوب ایجاد نشده است.

نوذری و شیخ‌الاسلامی (۱۳۹۵) در مقاله «بررسی تطبیقی تعدد نهادهای قانون‌گذاری در حقوق اساسی ایران و فرانسه»، به تعدد نهادهای واضع قانون در ایران اشاره کرده و اذعان داشته‌اند که علی‌رغم اینکه در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران وضع قانون در انحصار صلاحیت پارلمان است و اعتبار مصوبات آن نیز در گرو تایید شورای نگهبان است، اما نهادهایی غیر از مجلس شورای اسلامی با وضع الزامات، این صلاحیت را مخدوش نموده‌اند.

هاشمی و همکاران (۱۳۹۱) در پژوهشی به بررسی تاثیر عوامل هنجاری و ساختاری قانون‌گذاری در نظام جمهوری اسلامی ایران پرداخته و بررسی نظام قانون‌گذاری را بدون بررسی عوامل هنجاری و ساختاری، میسر ندانسته‌اند و این دو مولفه را سبب تقویت حکومت خوب در نظام جمهوری اسلامی ایران در نظر گرفته‌اند.

حسینی (۱۳۹۱) در تحقیقی، به صلاحیت عام قانون‌گذاری مجلس شورای اسلامی تحت لوای اصل ۷۱ قانون اساسی اشاره می‌کند و سپس محدودیت‌هایی که بر این صلاحیت تخصیص می‌زند را بیان و بررسی می‌کند. بر اساس این پژوهش، علی‌رغم صلاحیت عام مجلس شورای اسلامی در امر قانون‌گذاری، به لحاظ حاکمیت قانون، این نهاد مانند سایر قوا با محدودیت‌هایی مواجه است که عبارتند از محدودیت ذاتی اختیارات مجلس در وضع قانون، اصل برتری قانون اساسی، محدودیت ساختاری و صلاحیت اختصاصی مراجع دیگر برای وضع قانون.

آزادی (Azadi) (۲۰۱۹) در مقاله‌ای با عنوان «حکمرانی و توسعه در ایران»^۱، تجزیه و تحلیل سیستماتیک حاکمیت و تعاملات بین عناصر تشکیل دهنده آن برای درک روندهای توسعه یک کشور را امری کلیدی تلقی کرده است. در این تحقیق، مولف سعی کرده است تا با ارزیابی کیفیت حکمرانی در ایران در نیم قرن گذشته چنین تحلیلی ارائه دهد. برای این منظور، یک چارچوب چندبعدی برای توصیف تحول دولت (نهاد استقرار قدرت در سیستم حکومتی)، حاکمیت قانون و پاسخگویی (نهادهای کنترل‌کننده در سیستم حکومت) و روابط آنها با رشد اقتصادی، مشروعیت دولت و بسیج اجتماعی در ایران معاصر در چهار دوره زمانی متمایز، در نظر گرفته شده است: دوره قبل از انقلاب (۱۹۷۰-۱۹۷۹)، مرحله اولیه دولت انقلابی (۱۹۷۹-۱۹۸۹)، دوره معروف به بازسازی و اصلاحات (۱۹۸۹-۲۰۰۵)، و دوره بن بست و رکود اقتصادی (۲۰۰۵-اکنون). پویایی‌های اصلی حکمرانی در هر دوره با تمرکز بر تحول نهادهای فوق و تعاملات بین آنها مورد بحث قرار گرفته و مولف استدلال کرده است که چالش‌های اصلی ایران ریشه در حکمرانی ضعیف آن دارد؛ به نحوی که امروزه در نتیجه رشد کم و غیر فراگیر چهار دهه گذشته، نشانه‌های استرس در اقتصاد و جامعه ایران در حال افزایش است. فقر گسترده و نابرابری فزاینده، مشارکت کم نیروی کار و بیکاری بالا، فرار سرمایه انسانی، کاهش بهره‌وری، بحران‌های بانکی و بازنشستگی، بدهی‌های عمومی بالا و فزاینده، از دست دادن سرمایه‌های اجتماعی و مسائل جدی زیست‌محیطی از جمله چالش‌هایی است که در حال حاضر کشور با آن مواجه است. این مقاله بر ضرورت اجرای یک رویکرد تحول‌آفرین در

بررسی عوامل رفتاری موثر بر فرایند قانون‌گذاری ... (مهسا رفیعی لک و دیگران) ۱۰۵

حکمرانی برای کاهش اقدامات اختیاری نهادهای سیاسی، بهبود شفافیت و پاسخگویی تأکید می‌کند و امکان ایجاد یک جامعه مدنی قوی را فراهم کند.

متون فوق بیشتر نظام قانون‌گذاری، اصول و مبانی قانون‌گذاری، ساختار قوه مقننه و نیز مفهوم حکمرانی مطلوب را به طور عام مورد مذاقه قرار داده‌اند و به بررسی عامل رفتاری در کنار دو عامل دیگر، یعنی ساختاری و هنجاری، پرداخته‌اند. این در حالی است که نوآوری تحقیق حاضر در تأکید بر نقش عامل مزبور بر روند قانون‌گذاری در جمهوری اسلامی ایران تحت چارچوب مفهومی حکمرانی مطلوب است.

۳. مفاهیم و مبانی نظری تحقیق

در بحث از مفاهیم و مبانی نظری تحقیق، در ابتدا به تعریف مفهوم حاکمیت خواهیم پرداخت؛ سپس مشخصه‌های حکمرانی خوب را تبیین خواهیم نمود و در وهله سوم به رابطه بین حکمرانی مطلوب و دموکراسی اشاره خواهیم کرد. در انتها نیز مفهوم‌شناسی «رفتار» و ارتباط آن با روند قانون‌گذاری را مد نظر قرار خواهیم داد. چنانچه اشاره گردید، بر طبق مدل مفهومی پژوهش، فرایند قانون‌گذاری در نظام جمهوری اسلامی ایران به عنوان متغیر وابسته و نهادهای چندگانه موثر بر فرایند تقنین و نیز عوامل غیر رسمی موثر بر همین فرایند، به عنوان متغیرهای مستقل جزئی مورد بررسی قرار می‌گیرند.

۱.۳ حکمرانی مطلوب و ملزومات آن

قبل از بحث در ارتباط با مفهوم «حکمرانی مطلوب»، لازم به نظر می‌رسد ابتدا نگاهی هرچند مختصر به مفهوم خود حکمرانی داشت. در ارتباط با مفهوم حکمرانی، دیدگاه‌های مختلفی وجود دارد. بر اساس تعریفی، «حکمرانی اصطلاحی است که بر اعمال قدرت در مجموعه‌ای از زمینه‌های نهادی دلالت دارد و در آن مفاهیم هدایت، کنترل و تنظیم فعالیت‌ها در جهت منافع مردم یا همه شهروندان و رای‌دهندگان و کارکنان مستتر است» (زهیری، ۱۳۹۳: ۹۲). برنامه توسعه سازمان ملل متحد، حکمرانی را همان اعمال قدرت سیاسی، اقتصادی و اداری برای مدیریت امور کشور در کلیه سطوح می‌داند. در واقع حکمرانی موضوعی است که به تعامل دولت‌ها و سازمان‌های اجتماعی با یکدیگر، روابط شهروندان با دولت‌ها و نحوه اتخاذ تصمیمات دلالت می‌کند و سیستم پیچیده‌ای است که مشخص می‌کند قدرت در دست چه کسی باشد، تصمیمات چگونه اتخاذ شوند، چه کسانی امور را در دست بگیرند، چگونه وظایف

خود را انجام دهند و این موارد بر اساس توافقات قبلی، قراردادهای و قوانین و رویه‌های مشخصی صورت می‌گیرد (صانعی، ۱۳۸۱: ۲۷). دولت یکی از بازیگران حکمرانی است و سایر بازیگران با توجه به وابستگی‌شان به سطوح مختلف حکومت متفاوتند. برای مثال در مناطق روستایی، ممکن است این بازیگران زمینداران، اتحادیه‌های کشاورزی، تعاونی‌ها و... باشند و در مناطق شهری مقامات محلی غیر دولتی، رسانه‌ها، شهروندان و... باشند. همه این بازیگران به غیر از دولت و ارتش همان جامعه مدنی محسوب می‌شوند (پولادی، ۱۳۸۸: ۲۱). از مطالب فوق چنین می‌توان نتیجه گرفت که حکمرانی دارای چند مرحله است: فرایند انتخاب و جایگزینی دولت، ظرفیت تدوین و اجرای خط مشی‌های مناسب و ارائه خدمات دولتی و احترام به شهروندان و تعامل اجتماعی و اقتصادی میان نهادهای حاکم (حسینی‌تاش و واثق، ۱۳۹۳: ۱۰).

اکنون باید به این پرسش پاسخ داد که حکمرانی باید چه ویژگی‌هایی داشته باشد تا مطلوب تلقی شود. از لحاظ تاریخی، پس از آنکه بانک جهانی از سیاست‌های خود در رابطه با کوچک‌سازی دولت نتیجه مطلوب را نگرفت، ایده جدید حکمرانی مطلوب را مطرح کرد و اولین بار در سال ۱۹۸۹ در گزارشی معتبر، حکمرانی مطلوب را به عنوان ارائه خدمات عمومی کارآمد، نظام قضایی قابل اعتماد و نظام اداری پاسخگو تعریف کرد و سپس در سال ۱۹۹۷ صراحتاً اعلام کرد که دولت کوچک لزوماً منتهی به دولت خوب نمی‌شود و همراه آن شرایط و مقدمات دیگری نیز لازم است. بر اساس تعریف برنامه سازمان ملل نیز حکمرانی مطلوب عبارت است از مدیریت امور عمومی بر اساس حاکمیت قانون، دستگاه قضایی کارآمد و عادلانه و مشارکت گسترده مردم در فرایند حکومت. در واقع هر چقدر حاکمیت قانون قوی‌تر، دستگاه قضایی کارآمدتر و عادلانه‌تر و مشارکت مردم گسترده‌تر باشد، حکمرانی بیشتر به حد مطلوب نزدیک شده است (Rahim, 2019: 133-142).

۲.۳ شاخصه‌های حکمرانی مطلوب

سازمان‌های بین‌المللی و نهادهای متعدد در گزارشات و بیاناتی که راجع به ایده حکمرانی مطلوب داشته‌اند، هرکدام بنا به نظر خود شاخصه‌هایی را برای تحقق این ایده بیان کرده‌اند. کمیسیون حقوق بشر سازمان ملل در قطعنامه‌ای در سال ۲۰۰۰ میلادی، شش ویژگی برای حکمرانی مطلوب اشاره کرد که عبارتند از شفافیت، پاسخگویی، حاکمیت قانون، مشارکت، مسئولیت و انعطاف‌پذیری. کمیسیون اقتصادی و اجتماعی آسیا و اقیانوسیه نیز در گزارشی، با

بررسی عوامل رفتاری موثر بر فرایند قانون‌گذاری ... (مهسا رفیعی لک و دیگران) ۱۰۷

افزودن سه ویژگی اجماع‌محوری، عدالت و همه‌گیری و کارایی و اثر بخشی و عدم اشاره به شاخص انعطاف‌پذیری به هشت مؤلفه برای این ایده اشاره کرده است. بانک جهانی نیز به عنوان اولین مطرح‌کننده این ایده در سطح بین‌المللی به صورت رسمی بر اساس سندی در سال ۲۰۰۶ به شش ویژگی نسبتاً متفاوت اشاره کرده است که عبارتند از پاسخگویی، حق اظهارنظر، ثبات سیاسی و نبود خشونت، اثربخشی دولت، کیفیت تنظیم‌کنندگی، حاکمیت قانون و مهار فساد (علیزاده و الوانی، ۱۳۸۶: ۷).

۳.۳ ارتباط حکمرانی مطلوب با دموکراسی

با توجه به ویژگی‌ها و شاخصه‌های عمده حکمرانی مطلوب از جمله تصمیم‌گیری، مشارکت شهروندان و ذینفعان، شفافیت، پاسخگویی، رفتار منصفانه با شهروندان، احترام به حاکمیت قانون، احترام به تنوع و احترام به حقوق دیگران (Trommel, 2020: 228)، باید گفت که بین حکمرانی مطلوب و دموکراسی رابطه مستقیمی وجود دارد. به عبارت دیگر، تنها در جوامعی که به لحاظ سیاسی دارای ویژگی‌های دموکراتیک هستند می‌توان راهکارهای حکمرانی مطلوب را به کار گرفت و اجرایی کرد. ویژگی‌های نظام‌های دموکراتیک در چارچوب اصل حکمرانی مطلوب، به سه دسته تقسیم می‌شوند:

۱. ویژگی‌های فرایندی: تصمیم‌ها و سیاست‌گذاری‌ها در این نوع جوامع از فرآیندی تکرارگرا و مشارکتی تبعیت می‌کند. از مؤلفه‌های این شاخصه می‌توان به امکان رقابت عادلانه برای گروه‌های سیاسی و اجتماعی، انتخابات آزاد و سالم، شفافیت در روند تصمیم‌گیری حکومتی و حق برابر مشارکت در فرآیندهای تصمیم‌گیری، قانون‌گذاری و سیاست‌گذاری اشاره کرد.

۲. ویژگی ماهوی و ارزشی: به این معنا که جوامع دموکراتیک بر مبنای ارزش‌هایی شکل گرفته‌اند که ماهیت جمعی و مشترک دارند؛ از جمله حق حاکمیت و تعیین سرنوشت مردم، تضمین حقوق اقلیت‌ها، حق دسترسی به مناصب و مشاغل مهم و کلان سیاسی و حکومتی به صورت عادلانه، شناسایی حقوق مدنی و سیاسی، حق نظارت همگانی و حق رفتار برابر در مقابل قانون.

۳. ویژگی‌های تشکیلاتی: ویژگی‌های فرایندی و نیز ماهوی زمانی ارزش می‌یابند که به لحاظ ساختاری دارای تضمین و پشتیبانی باشند. از جمله این تضمین‌ها می‌توان به پذیرش اصل تفکیک قوا، وجود احزاب سیاسی متعدد، وجود رسانه‌های آزاد و

غیرانحصاری، وجود نهادهای مدنی و سازمان‌های غیر دولتی مستقل و وجود نظام موثر پاسخگویی اشاره کرد (زارعی، ۱۳۸۷: ۱۶۷-۱۶۵).

۴.۳ مفهوم‌شناسی رفتار و ارتباط آن با قانون‌گذاری

«رفتار»، به واکنش‌ها و پاسخ‌های قابل مشاهده و عینی یک انسان یا موجود در قبال پدیده‌ای خاص گفته می‌شود. این موضوع در قانون‌گذاری، ناظر به رفتار و عملکرد قانون‌گذاری است که تحت تأثیر مستقیم هنجارها و ساختارهای قانون‌گذاری می‌باشد، قانون‌گذاری روندی دقیق، منظم و عقلانی است و در پناه هنجارهای صحیح و عدم وجود تعارض هنجاری و ساختاری و رفتاری قانون‌گذاری کسب می‌شود. از عملکردهای مهم قوه مقننه در نظام جمهوری اسلامی ایران، ایجاد سلسله‌مراتبی از ساختارها و هنجارهاست که بر رفتار و عملکرد قانون‌گذاری در این کشور تأثیر گذارند (هاشمی و جعفر قلیجانی، ۱۳۹۱: ۶). این تأثیرات یا خارج از چارچوب نهادی قانون‌گذاری است و از طریق فرایندهای عمومی‌سازی و مطالبه‌گری بر روند رفتاری قانون‌گذاری تأثیر می‌گذارند و یا در داخل چارچوب نهادی قانون‌گذاری صورت می‌پذیرند و در قالب مقررات نظارتی، بر عملکرد نمایندگان و نظارت شورای نگهبان بر روند تفسیر قوانین و عملکرد و رفتار قانون‌گذاری اثر مستقیم دارند.

اگر با روایت حکمرانی مطلوب به سراغ موضوع رفتار و عملکرد قانون‌گذاری برویم، باید مفاهیمی چون پاسخگویی، کارآمد و شفافیت را برجسته سازیم. منظور از کارآمدی در سطح رفتار، کارآمدی در اجرا و عمل می‌باشد؛ یعنی در اینجا این سؤال طرح می‌شود که آیا نظام قانون‌گذاری در تحقق و به عینیت درآوردن اهداف و کمال مطلوب‌هایی که در ایده‌های پیش‌بینی کرده بود و وعده تحقق آنها را داده، موفق بوده است؟ رفتار در اینجا شامل کلیه افعال و کنش و واکنش‌های نظام قانون‌گذاری که در ارتباط با محیط داخلی و خارجی اتخاذ می‌شوند، می‌باشد. اهمیت این سطح از کارآمدی نیز از آن روست که چنانچه سیستمی از زاویه ایده، ساختار و کارگزار فاقد ایراد و نقص باشد، می‌بایست در اجرای صحیح و کارشناسانه برنامه‌های خود، برای نیل به اهدافش نیز قاطعیت داشته باشد تا کارآمد تلقی شود. این سطح از کارآمدی که عینی‌ترین سطح کارآمدی محسوب می‌شود، به طور عمده مبنای ارزیابی و قضاوت شهروندان از کارآمدی نظام حاکم بر آنها نیز محسوب می‌شود. در واقع، کارآمدی در سطوح ایده، ساختار و کارگزار تنها در صورتی مفید و مؤثر تلقی می‌شود که منجر به بروز رفتارهای

بررسی عوامل رفتاری موثر بر فرایند قانون‌گذاری ... (مهسا رفیعی لک و دیگران) ۱۰۹

کارآمد شود و مسلم است چنانچه سیستمی در سطوح مذکور کارآمدی داشته باشد اما نتواند رفتارهای کارآمد از خود نشان دهد، ناکارآمد تلقی می‌شود. مهمترین شاخص‌های ارزیابی کارآمدی در سطح رفتاری عبارتند از میزان انطباق رفتارها با ایده‌ها، میزان موفقیت رفتارها در تحصیل نتایج مطلوب و مورد انتظار، زمان (فوریت)، هزینه رفتارها و فرایند (کیفیت یا چگونگی تبدیل ایده‌ها به اعمال و رفتارها) (قیصری و قربانی، ۱۳۹۴: ۱۴۳-۱۴۴).

۴. رفتارها و موقعیت کارگزاران رسمی و غیررسمی بر وضع قوانین در جمهوری اسلامی ایران

در این بخش از مقاله، به صورت جداگانه به بررسی رفتارها و موقعیت کارگزاران رسمی و غیر رسمی بر وضع قوانین در جمهوری اسلامی ایران خواهیم پرداخت و خواهیم کوشید با ارجاع به بعضی از مهم‌ترین مثال‌ها و فکت‌های اخیر در کشور، موضوع را هر چه بهتر تبیین نماییم.

۱.۴ رفتارها و موقعیت کارگزاران رسمی بر وضع قوانین در جمهوری اسلامی ایران

رفتارهای موثر کارگزاران رسمی حکومت بر وضعیت و فرایند قانون‌گذاری در نظام جمهوری اسلامی ایران، با موقعیت آنها در ساخت نظام سیاسی ارتباط موثقی دارد. در این ساختار، پیش از پذیرش اصل ولایت مطلقه فقیه عادل و جامع‌الشرایط که عامه مردم قبول ولایت او را بر خود لازم و واجب شمرده‌اند، نقطه پیوند و اتصال قوای حاکم در جمهوری اسلامی ایران، ولی فقیه و رهبر دانسته می‌شود و اعمال حاکمیت قوای مزبور صرفاً براساس نظر و نظارت رهبر، مشروع و قانونی می‌شود. در تشریح مدل‌سازی حاکمیت در الگوی جمهوری اسلامی ایران و نقش مولفه‌های ملت، رهبری، قوه مقننه و مجریه و قضاییه باید چنین نگاهی که قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران با پذیرش حق حاکمیت مردم و نظام تفکیک قوا به عنوان مولفه‌های شاخص دموکراسی، آن را مقید و محصور در مبانی و آموزه‌های حاکمیت سیاسی در نظام اسلامی کرده است. بر این اساس، شاهد تلفیق حاکمیت دینی و حاکمیت ملی در این نظام هستیم؛ به نحوی که حاکمیت ملی در اصول مختلفی به ویژه اصول ۶ و ۵۶ و ۶۲ قانون با تأکید بر حق حاکمیت ملت به عنوان موهبتی الهی و لزوم اداره امور کشور با اتکاء به آرای عمومی و انتخابات جلوه می‌یابد و از سوی دیگر، تظاهر عینی هدایت حاکمیت ملی از مجرای نهاد ولایت فقیه و قوای حکومتی زیر نظر وی استقرار می‌پذیرد (اسماعیل‌زاده نامی، ۱۴۰۲).

در کنار سه گانه مقننه، مجریه و قضاییه، باید از کارویژه‌های نهادهای حساسی نظیر مجلس خبرگان رهبری و مجمع تشخیص مصلحت نظام در تصمیم‌سازی و دخالت در امور کشور سخن به میان آورد که وابستگی اندامی به هیچ‌یک از قوای سه گانه اصلی ندارند؛ به هر ترتیب، در رأس نهادهای برجسته سیاسی، جایگاه ولایت فقیه و رهبری ملاحظه می‌شود که علاوه بر مدیریت کلان سیاسی کشور، به نحو موثری در اقتدار قوا، خاصه از دریچه تعیین رئیس قوه قضاییه، اعضای مجمع تشخیص مصلحت نظام و فقهای شورای نگهبان و اعمال وظایف خاص اجرایی در اصل ۱۱۰، مشارکت و نظارت خواهد داشت؛ تا آنجا که برخی از وظایف اساسی و امنیتی نظیر فرماندهی کل نیروهای مسلح از اختیارات رئیس جمهور منتزع و به نفع این مقام عالی تخصیص زده شده است. به طور خلاصه باید گفت آنکه قانون اساسی ایران، نوعی خاص از تفکیک قوا را میان نهادهای سه گانه در کنار سایر نهادهای مذکور پیش‌بینی کرده است و در عین حال، یک نظام نظارت و تعادل درون‌ساختاری (راسخ؛ ۱۳۸۵: ۲۸) و یک نظام نظارت برون‌ساختاری برای قوای سه گانه در نظر گرفته است و در این مقام، وظایف نظارتی و مداخله‌ای هر یک از قوا در قبال قوه دیگر تبلور و بیکر تعادل‌نمایی درون‌ساختاری و پیش‌بینی نیروی تعدیل‌گر مافوق قوا حاکی از رویکرد توازن‌بخشی برون‌ساختاری در این مدل سیاسی است.

در ادامه به برخی از مهمترین عوامل رفتاری موثر بر فرایند قانون‌گذاری از سوی کارگزاران رسمی می‌پردازیم.

۱.۱.۴ ولی فقیه (رهبری)

براساس اصل پنج قانون اساسی، در زمان غیبت حضرت ولی عصر (عج) در جمهوری اسلامی ایران، ولایت امر و امامت امت بر عهده‌ی فقیه عادل و با تقوا، آگاه به زمان، شجاع، مدیر و مدبر است که طبق اصل ۱۰۷ عهده‌دار آن می‌گردد. سه دسته شرایط مهم علمی (فقاہت یعنی اسلام شناسی بصیر)، وارستگی اخلاقی (عدالت و تقوا) و توانمندی اداره جامعه و کفایت و کاردانی (آگاه به زمان، شجاع، مدیر و مدبر) رهبری را در ترازوی قرار می‌دهد که به لحاظ دینی و عینی، مرجعیت برای تشخیص مسیر امت اسلام و پشتوانه‌ای برای نظام اسلامی خواهد داشت. از منظر نظری و عملی، مقام رهبری را باید مهمترین تعیین کننده چارچوب رفتار قانون‌گذاری در این دانست؛ زیرا وی بر اساس جایگاهی که دارد مسئولیت این را دارد که فرایند قوانین از چارچوب آموزه‌های شرعی و ارتقای خیر و عدالت عمومی خارج نشود. به

همین جهت است که همواره تلاش کرده است تا رفتار قانون‌گذاری از سوی نمایندگان را در راستای اولویت‌های شرعی و مصالح ملی سمت و سو دهد. به طور مثال «پیام مقام معظم رهبری» در شروع هر دوره‌ی مجلس شورای اسلامی را می‌توان یکی از نقاطی دانست که نمایندگان را دعوت به قانون‌گذاری در چارچوب تعیین شده می‌نماید. از سوی دیگر به مقتضات شرایط و رخداد‌های هر ساله، «شعار سال» که از سوی ایشان تعیین می‌شود نیز تعیین‌کننده‌ی مسیر قانون‌گذاری و ارجحیت مقررات‌گذاری نمایندگان در راستای تحقق مولفه‌های شعار سال است. طی سالیان اخیر مقام معظم رهبری، با توجه به وجود شرایط تحریمی و همچنین همه‌گیری سه‌ساله‌ی ویروس کرونا، قانون‌گذاری مجلس شورای اسلامی را در حوزه رونق اقتصادی و تولید و کاهش تورم و ارتقای معیشتی خانوارهای ایرانی تعیین کرده‌اند (اسماعیل‌زاده نامی، ۱۴۰۲).

۲.۱.۴ شورای نگهبان

با توجه به اصل هشتاد و پنجم قانون اساسی، شورای نگهبان علاوه بر مصوبات مجلس بر همه مصوبات و مقررات لازم‌الاجرای دیگر از قبیل مصوبات آزمایشی کمیسیون‌های داخلی مجلس و نیز اساسنامه سازمان‌ها، شرکت‌ها، مؤسسات دولتی یا وابسته دولت که تصویب آنها با اجازه مجلس از سوی دولت انجام گرفته است، نظارت دارد و در صورت مغایرت با موازین اسلام و قانون اساسی آنها را ابطال می‌کند. قانون اساسی این نتیجه را در برابر ما قرار می‌دهد که این نهاد برخاسته از اعتقاد قانون‌گذار قانون اساسی بر حفاظت و صیانت از موازین اسلامی و نمایانگر دغدغه جدی آنان نسبت به تصویب احتمالی قوانین و مقررات مغایر با موازین اسلامی و قانون اساسی است. همچنین شورای نگهبان در نظارت توأمان تقنینی و اجرایی خود نهادی است که به طور مستقیم مراقب خدشه‌دار نشدن حاکمیت دینی و به گونه‌ای غیر مستقیم مواظب دوام و قوام حاکمیت ملی است. بخش دیگری نیز که اثرگذاری نظارتی و سمت و سودهی رفتار قانون‌گذاری شورای نگهبان را تقویت می‌نماید، مساله «تایید و تعیین صلاحیت نمایندگان» است (جلیلوند و گرجی ازندریانی، ۱۳۹۹: ۵۱-۸۰). تصویب «طرح شفافیت مجلس شورای اسلامی»، «استانی شدن انتخابات»، «کاهش مدت سربازی» و در آخر «طرح ساماندهی کارکنان دولت» که سه بار از سوی شورای نگهبان رد شده، نشانگر میزان نفوذ این نهاد در روند قانون‌گذاری است.

۳.۱.۴ رئیس جمهور و وزراء (هیات دولت)

رئیس جمهور به عنوان فردی که مسئولیت قوه مجریه را بر عهده دارد و باید قوانین را اجرایی نماید، یکی از عوامل مهم تاثیرگذار بر رفتار قانون‌گذار در کشور است. در تاریخ پارلمان، مجادله و تعارضات بین قوه مقننه و مجریه امری عادی تلقی شده است؛ علت این امر نیز تلاش برای تاثیرگذاری هر دو نهاد بر یکدیگر در راستای خواست و منویات خود بوده است. در ایران نیز به همین ترتیب بوده است. این در حالی است که مبتنی بر ظاهر اصول قانون اساسی و قوانین عادی مرتبط با فرآیند قانون‌گذاری در جمهوری اسلامی ایران به غیر از محدودیت مصرح در اصل ۵۷ قانون اساسی (بار مالی)، مجلس شورای اسلامی هیچگونه محدودیتی در اصلاح لوایح ندارد. شخص رئیس جمهور به دلیل اخذ رای اعتماد برای کابینه خود و تصویب بودجه سالیانه و جلوگیری از استیضاح وزیران خود و در نهایت تصویب و تبدیل لوایح خود به قانون در قبال مجلس مواضع متعددی می‌گیرد. در رابطه با لایحه «حجاب و عفاف» که در فرایند قانون‌گذاری به دلیل وجود فشارهای افکار عمومی و اشکالات شورای نگهبان به آن به مشکلی تبدیل شده بود، رئیس جمهور وقت، ابراهیم رئیسی، تلاش داشت این موضوع مستقل از مجلس شورای اسلامی توسط دستگاه‌های اجرایی پیگیری شود. از سوی دیگر یکی از بزنگاه‌های فشار قوه مجریه بر قوه مقننه در راستای تغییر رفتار قانون‌گذاری می‌تواند مساله «امضای قوانین» باشد. طبق اصل ۱۲۳ قانون اساسی، «رئیس جمهور موظف است مصوبات مجلس یا نتیجه‌ی همه‌پرسی را پس از طی مراحل قانونی و ابلاغ به وی امضا کند و برای به اجرا در اختیار مسئولات بگذارد». هر چند مفاد این اصل در نگاه نخست روشن به نظر می‌رسد، ولی در برخی موارد و به ویژه در سالهای اخیر و در عمل، خلاف آن واقع شده است. گاه روسای جمهور ایران با این ادعا که با اجرای قانون خاصی مخالف است و یا با این استدلال که قانون مزبور خلاف قانون اساسی است، از امضای آن سرباز زده‌اند؛ مانند عدم امضای قانون تعیین سرپرستی وزارتخانه‌های بی‌وزیر مصوب ۱۳۵۹/۱۲/۲۰ و برخی قوانین دیگر در دوره دولت محمود احمدی نژاد مانند قانون تغییر ساعت رسمی کشور (تاریخ تصویب ۱۳۸۶/۵/۳۱؛ تاریخ امضا ۱۳۸۶/۷/۱۹)، قانون بازگشت ساعت کار بانک‌ها به وضع سابق (تاریخ تصویب ۱۳۸۵/۱۰/۱۳، تاریخ امضا ۱۳۸۵/۱۱/۲)، قانون الحاق یک تبصره به قانون ممنوعیت تصدی بیش از یک شغل و قانون پذیرش دانشجو در آموزشکده‌های فنی و حرفه‌ای، مراکز تربیت معلم و دانشگاه شهید رجایی. بارزترین نمونه خودداری رئیس جمهور از امضای

بررسی عوامل رفتاری موثر بر فرایند قانون‌گذاری ... (مهسا رفیعی لک و دیگران) ۱۱۳

قانون، مصوبه مجمع تشخیص مصلحت نظام راجع به پرداخت دو میلیارد دلار به متروی کلان‌شهرها بود (آقایی طوق و دولت رفتارحقیقی، ۱۳۹۱: ۱۳-۴۶).

۴.۱.۴ نیروهای نظامی

یکی دیگر از گروه‌هایی که با مواضع و کنش‌ورزی خود در عرصه‌ی عمومی کشور، بر روی رفتار قانون‌گذاری در کشور تاثیرگذارند، نیروهای نظامی به ویژه فرماندهان درجه اول آنها در سطح کشور هستند. به طور کلی یکی از مباحث مهم در حوزه جامعه‌شناسی سیاسی رابطه بین نظامیان، سیاست و مداخله آنان در عرصه سیاسی کشورهاست. نظامیان به عنوان گروهی بانفوذ در شاکله کشور و مسئولیتشان در حفظ امنیت، حراست از مرزهای ملی و کیان کشور، همواره تمایل نیرومندی برای نقش‌آفرینی در عرصه سیاست دارند. درباره انگیزه و هدف نظامیان برای ورود به عرصه سیاسی نظریات متفاوتی بین جامعه‌شناسان و علمای علم سیاست وجود دارد، ولی به طور اجمال می‌توان احساس وظیفه‌ای ملی، تأثیرگذاری بر نخبگان سیاسی، تأمین مقاصد سازمانی و ارضای جاه‌طلبی‌های شخصی را از مهم‌ترین عوامل و انگیزه‌های نظامیان برای مداخله در سیاست برشمرد (افجه‌ای و همکاران، ۱۳۹۷).

۵.۱.۴ ائمه جمعه

ائمه جمعه با توجه به ظرفیت نماز جمعه در ارتباط میان مسئولین نظام جمهوری اسلامی و مردم، همواره به کارکردهای سیاسی این نماز توجه داشته‌اند. از ابتدای پیروزی انقلاب اسلامی، خطبای جمعه در زمان نوپا بودن انقلاب اسلامی و در تلاطم‌های سیاسی که از سوی دشمنان داخل و خارج از کشور بر نظام جمهوری اسلامی تحمیل شد، موضوع تبیین خط مشی نظام اسلامی برای مردم را بسیار ضروری می‌دانستند. لذا در خطبه‌های نماز جمعه به خوبی مواردی نظیر تبیین شکل حکومت جمهوری اسلامی، تشریح جایگاه ولایت فقیه در اندیشه سیاسی اسلامی، پشتیبانی از قانون اساسی کشور، حمایت از مواضع امام و رهبری، تایید و حمایت از نهادهای انقلابی کشور و غیره را مورد توجه قرار داده‌اند. از آنجایی که در نماز جمعه به صورت مستقیم به آموزش ارزش‌ها و رفتارهای مهم سیاسی و ترویج اصول آن پرداخته می‌شود، بنابراین نماز جمعه به صورت آشکار به جامعه‌پذیری سیاسی افراد می‌پردازد. بطور کلی نماز جمعه از طریق تبیین حکومت در اندیشه اسلامی، تشریح مبانی مشروعیت جمهوری

اسلامی، بیان وظایف مردم در جمهوری اسلامی و افزایش آگاهی‌های سیاسی مردم به تربیت سیاسی مردم می‌پردازد (جودکی، ۱۳۹۶).

امامان جمعه به عنوان یکی از نیروهای میانجی میان حکومت و مردم، می‌توانند ذهنیت افکار عمومی را نسبت به موضوعات اجرایی و تقنینی جهت دهند (ابراهیمی و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۵۶-۱۲۵)؛ کما اینکه مواضع آنها در باب مسائلی چون پوشش و حجاب بانوان، دوچرخه‌سواری بانوان، عدم ورود به استادیوم‌های ورزشی به ویژه فوتبال، مخالفت با برگزاری کنسرت در برخی از شهرها با هدف حساسیت‌زایی به منظور اقدام قانون‌گذاران و مجریان قانون صورت گرفته است. این موضوع در برخی دوره‌ها به طوری بوده که حتی رئیس‌جمهور را به عنوان مجری قانون به واکنش واداشت. این امر نشان می‌دهد شبکه امامان جمعه در کشور، یک نیروی مهم و اثرگذار هستند که می‌توانند نظرات و خواسته‌های خود را در قالب تریبون‌های هفتگی نماز جمعه بیان کنند و نمایندگان مجلس و قانون‌گذاری را در راستای مطالبات خود جهت‌دهی نمایند.

۲.۴ رفتارها و موقعیت کارگزاران غیررسمی بر وضع قوانین

این دسته از عوامل نظارتی برای تحدید قدرت و حسن اجرای قوانین پذیرفته‌شده بیرون از ساختار سیستم سیاسی هستند و می‌توانند به صورت غیر مستقیم بر تحقق یا عدم تحقق حکمرانی مطلوب، تاثیرگذار باشند. در ذیل به برخی از این عوامل اشاره می‌شود.

۱.۲.۴ افکار عمومی

امروزه افکار عمومی جامعه، از متغیرهای تعیین‌کننده امور کشور است. نسبت افکار عمومی با مشروعیتی که یک نظام سیاسی در نزد آن دارد، می‌تواند تعیین‌کننده روند قانون‌گذاری در آن کشور باشد. سطح انتظارات عمومی بر میزان پیروی مردم از قوانین و احترام به آنها موثر است. از سوی دیگر این سطح انتظارات می‌تواند در اولویت‌بخشی و تعیین موضوعات مقررات‌گذاری، از موثرترین متغیرهای باشد و بر رفتار قانون‌گذار تاثیر بگذارد (صانعی، ۱۳۸۱: ۸۳). بُعد دیگری که تاثیرگذاری افکار عمومی بر رفتار قانون‌گذاری را برجسته می‌سازد انتظار و توقع افکار عمومی از تصویب قوانین و مقرراتی از سوی قانون‌گذار است که مطلوب آنها باشد. به عبارت دیگر مردم و افکار عمومی این توقع را از قانون‌گذار دارند که قوانینی تصویب شود که در راستای منافع آنها و در چارچوب انتظارات ایشان باشد. با توجه به پیچیده، مبهم،

ناشناخته و غیرمشخص بودن افکار عمومی، قانون‌گذار بایستی برای خلق و تصویب مقررات جدید ابتدا زمینه‌های روانی آن را در سطح جامعه مورد سنجش قرار داده و فراهم نماید. زیرا موضوعاتی که از سوی افکار عمومی جدی گرفته شود و مورد بحث مخالف و موافق قرار گیرد، در دستور کار قانون‌گذاری قرار گرفته و در نهایت منجر به قانون‌گذاری در یک مورد خاص می‌شود.

مصادیق این موضوع را می‌توان قانون‌گذاری در باب موضوع «رمز ارزها»، «طرح محدودیت فضای مجازی» و «یارانه‌های توزیعی» دانست که سرنوشت هر یک از این طرح‌ها به موجب اقبال یا عدم اقبال عمومی متفاوت از دیگری شد. البته باید اذعان داشت که تاثیرگذاری افکار عمومی بسته به بافتارهای متعدد (سطح آگاهی عمومی مردم، فرهنگ سیاسی، نوع و شکل حکومت، سازو کارهای قانون‌گذاری و...) متفاوت است. در حکومت‌های دموکراتیک که مصادیق بارز حکمرانی مطلوب محسوب می‌شوند، این تاثیرگذاری بیشتر است؛ زیرا در این نظام‌های سیاسی روند مقررات‌گذاری متناسب با سطح انتظار مردم تغییر کرده و همیشه تلاش می‌شود با آن هماهنگ باشد (Lafont, 2020: 36). اما در مقابل در حکومت‌ها و اشکال سیاسی اقتدارگرا و استبدادی، رای و نظر و افکار مردم از اهمیت محوری برخوردار نبوده و روندهای قانون‌گذاری کمتر به این مولفه توجه می‌کنند؛ لذا نقش و تاثیر افکار عمومی بر رفتار قانون‌گذار تاثیری ندارد. در همین راستا یکی از موضوعاتی که به عنوان یک آسیب نیز مطرح است و می‌تواند در دسته‌ی افکار عمومی و منطقه‌ای (محلی) جای گیرد، «منطقه‌گرایی و بومی‌گرایی» است که زمینه‌های ناکارآمدی نمایندگان را فراهم می‌سازد و از مسائل مهم و مغفولی است که بر رفتار قانون‌گذاری نماینده نیز تاثیر بسزایی دارد. این مسأله که عده‌ای به دلیل عمل به وعده‌های انتخاباتی خود، یا احساس تکلیف برای حل مشکلات مردم حوزه انتخابیه خود و یا انجام فعالیت‌هایی برای کسب وجهه بین مردم منطقه، جهت انتخاب مجدد، به آن می‌پردازند تا آنجایی که به طور معمول همین امر است که موجب غیبت نمایندگان در جلسات رسمی مجلس، مسافرت هر سه هفته یکبار به منطقه، تمرکز فعالیت‌های نمایندگان به مسایل منطقه‌ای در سال آخر دوره مجلس و پیگیری لایحه بودجه می‌شود. لذا می‌توان این مطلب را بیان کرد که بیشتر نمایندگان دنبال مسائل منطقه‌ای هستند، مگر آن که اتفاق خاص یا مشکل عمده کشوری مانع آن شود. این در حالی است که وظایف اصلی مجلس و نمایندگان، مطابق قانون اساسی، نظارت بر کلیه امور کشور و قانون‌گذاری می‌باشد که هر دو معطوف به مسائل کلان

کشور است؛ لذا هر نماینده از هر حوزه که به مجلس آمده باشد نماینده همه مردم است و نه صرفاً مردم منطقه خویش (هاشمی و قلیخانی، ۱۳۹۱: ۲۳۳).

۲.۲.۴ رسانه‌های گروهی

امروزه ما در پارادایم جامعه شبکه‌ای (Social Network) و شبکه‌ای شدن مسائل به سر می‌بریم. ایده جامعه شبکه‌ای با این رویکرد در حوزه ارتباط اجتماعی شکل گرفته است که بر ظهور رسانه‌های جدید و گذار به جوامع مبتنی بر دانش تأکید دارد. در بُعد فرهنگ نیز تغییرات ایجادشده در زندگی فرهنگی افراد و در بُعد اجتماعی، تغییرات اجتماعی حاصل از شبکه‌های مجازی مورد مطالعه قرار می‌گیرد (استیونس، ۱۳۸۴: ۷۹). با توجه به نقش هر فرد و تعاملات وی در ساختار اجتماعی جامعه شبکه‌ای مبتنی بر رسانه‌های نوظهور می‌توان این ادعا را داشت که در جامعه شبکه‌ای که موضوع حکمرانی مطلوب است، هر شخص می‌تواند سهمی در تولید و انتقال اطلاعات داشته باشد و از دستاوردهای معرفتی و اطلاعاتی دیگران بهره‌بردار. در حکومت‌های دموکراسی - مصادیق اصلی حکمرانی مطلوب - که انتظارات مردم مهمترین علت پیدایش وضع قوانین و مقررات جدید است و یا تاثیر بسزایی در قانون‌گذاری دارد، رسانه‌های جمعی مهمترین وسایلی هستند که قادرند انتظارات و خواسته‌های قانون‌گذاری مردم را منعکس کنند و زمینه را برای قانون‌گذاری مورد انتظار فراهم آورند. ضمناً رسانه‌های گروهی وسیله تبلیغات، اطلاع‌رسانی، آموزش همگانی و افزایش آگاهی‌های عمومی (که مهمترین رسالت و کارکرد آنها به شمار می‌روند) هستند و می‌توانند بر افکار عمومی افراد جامعه تاثیر بگذارند و سطح انتقادات عمومی نسبت به مقام صالح قانون‌گذاری و ماهیت قوانین را تغییر بدهند و بدین ترتیب زمینه را برای قانون‌گذاری در برخی امور موردنظر خودشان فراهم آورند. رسانه‌های گروهی به واسطه طیف وسیع مخاطبان، سرعت انتقال و سهولت استفاده، مهمترین وسیله تبلیغی محسوب می‌شوند.

نقش رسانه‌های گروهی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مورد شناسایی قرار گرفته است. در اصل ۲۴ قانون اساسی آمده است: «نشریات و مطبوعات در بیان مطالب آزادند مگر آنکه مخل به مبانی اسلام یا حقوق عمومی باشد» و اصل ۱۷۵ می‌گوید «در صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران آزادی بیان و نشر افکار با رعایت موازین اسلامی و مصالح کشور باید تامین گردد». در چند سال اخیر، شبکه‌های مجازی همچون تلگرام، واتساپ و کانال‌های تلگرامی، بروز تغییرات گسترده‌ای را در سطح جامعه به دنبال داشته است. استقبال چشمگیر

مردم از این نوع رسانه‌های عمومی، باعث طرح شدن مشکلات و مطالبات اجتماعی در ابعادی وسیع شده است که معضل حقوق‌های نجومی از جمله مصادیق بارز قابل ذکر در این خصوص است. قدرت رسانه و شبکه‌های اجتماعی چون اینستاگرام، فیسبوک، توئیتر و تلگرام و واتساپ در ماجرای «طرح صیانت از فضای از مجازی» و فشار افکار عمومی بر روی مجلس شورای اسلامی به منظور تصویب نیم‌بند آن در کمیسیون نشان داد که این ابزار به خوبی می‌تواند نقش نظارتی عمومی را به خوبی ایفا نماید. همچنین در اعتراضات عمومی طی ماه‌های اخیر در ایران نیز فیلتر کردن شبکه‌های اجتماعی نشان دهنده‌ی نقش مهم این عنصر بر قانون‌گذاری است.

شاید مهمترین عاملی که نمایندگان مجلس را از فضای مجازی غیررسمی گریزان یا بدبین ساخته، شاخص حجم‌های تبلیغاتی است که با توجه به محورهای استخراج‌شده از مصاحبه‌ها تحت عناوین جریان‌سازی تبلیغاتی، تبلیغات سوء مجازی، فشار روانی بر نمایندگان، اثرات منفی حجم‌ها، اعتبار و ابهام منابع، آورلود تبلیغاتی، فرهنگ‌سازی استفاده از فضای مجازی، ضرورت نظارت و امنیت در فضای مجازی و محافظه‌کاری نمایندگان نهفته است. به این ترتیب با محدود شدن نمایندگان به ابزارهای ارتباطی همگانی بجای تخصصی، آنها درگیر روزمرگی ارتباطی شده‌اند که در این رقابت ارتباطی، به طور حتم نمایندگان با مشغله‌های فراوان کاری به نسبت فعالیتهای شبکه‌هایی اجتماعی موفق نخواهند بود و عاملی برای گریزان شدن از این میدان است (مکی و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۸۱-۲۸۲).

۳.۲.۴ احزاب و گروه‌های سیاسی

رشد احزاب سیاسی و فراگیر شدن نظام حزبی را می‌توان نشانه مدرن شدن سیاسی دانست (هیوود، ۱۳۸۹: ۳۵۵). احزاب و تشکل‌های مردمی و مدنی همچنین از نموده‌های دموکراسی هستند و از مهمترین نیروهای موثر در وضع قوانین محسوب می‌شوند. مطابق اصل ۲۶ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران احزاب، جمعیت‌ها، انجمن‌های سیاسی و صنفی و انجمن‌های اسلامی اقلیت‌های دینی شناخته شده آزادند، مشروط به اینکه اصول استقلال، آزادی، وحدت ملی، موازین اسلامی و اساس جمهوری اسلامی را نقض نکنند. هیچ‌کس را نمی‌توان از شرکت در آنها منع کرد یا به شرکت در یکی از آنها مجبور ساخت. همچنین بر اساس اصل ۲۷ قانون اساسی، تشکیل اجتماعات و راهپیمایی‌ها بدون حمل سلاح، به شرط آنکه مداخله به مبانی اسلام نباشد آزاد است. با چنین تعبیری از نقش احزاب و تشکل‌های مردمی و صنفی می‌توان نتیجه گرفت که این نهادها قادرند بر رفتار قانون‌گذاری تاثیر بگذارند و سمت و سوی آن را به

جهاتی که مدنظر دارند تعیین نمایند. تشکل‌های مردمی نیز که عمدتاً غیرسیاسی‌اند و اهدافی غیر از مسائل سیاسی را دنبال می‌کنند و در قالب شکل‌های گروهی و صنفی فعال هستند. این گروه‌ها تلاش دارند تا در رفتار قانون‌گذار را در راستای اهدافی که دارند سمت و سو دهند. اهدافی که عمدتاً حرفه‌ای (شغلی)، بشردوستان، نژادی، مذهبی، هنری و نظایر اینها هستند. از این گروه‌ها به گروه‌های فشار یا ذینفع هم یاد می‌شود که درصدد تأمین و حفظ منافع خود از طریق فعالیتهای گوناگون هستند و با موجه جلوه دادن (به عنوان یک مساله عمومی و مردمی) منافع خود به راه‌های مختلف تلاش دارند تا قوانینی به سود خود تصویب نمایند (دادآفرین و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۶۸). نمود عینی گروه‌های فشار را می‌توان در مساله تصویب لوایح FATF، مساله حجاب و پوشش بانوان در لایحه حجاب و عفاف، فیلترینگ فضای مجازی، گران شدن مواد غذایی، رد صلاحیت هاشمی رفسنجانی و اسفندیار رحیم‌مشایی در انتخابات ریاست جمهوری ۱۳۹۲ و اعتراضات مشهد در سال ۱۳۹۶ می‌توان دید.

۴.۲.۴ حوزه‌های علمیه و نهاد مرجعیت فقهی

با تصریح اصل چهارم قانون اساسی مبنی بر اینکه نظام قانون‌گذاری جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر آموزه‌های اسلامی است، می‌توان گفت نقش مرجعیت دینی و فقهی روشن می‌گردد. این گزاره بدان معناست که هرگونه تفسیر یا تغییر یا جرح و تعدیلی در تفسیرهای آموزه‌های اسلامی بر نظام قانون‌گذاری تأثیرگذار است. بدون تردید این تأثیرپذیری، مستقیم و همه‌جانبه خواهد بود؛ چرا که لازمه قانون‌گذاری این نظام است. با توجه به ویژگی اسلامیت نظام مورد بحث و لزوم انطباق قوانین آن با موازین اسلامی، قانون‌گذاری آن مستلزم استفاده از اجتهاد و آشنایی با فتاوی معتبر مجتهدین و فقهای عادل مسلمان است (رستمی، ۱۳۸۷: ۱۹۶). از سوی دیگر قسمت الف بند شش اصل دوم قانون اساسی بر اجتهاد مستمر فقهای جامع‌الشرایط براساس کتاب و سنت معصومین تصریح کرده و آن را یکی از ویژگی‌های نظام جمهوری اسلامی ایران معرفی کرده است. نقش مرجعیت و حوزه‌های علمیه نه تنها در بخش پسینی قانون‌گذاری (تفسیر و تایید) که در مرحله‌ی پیشینی قانون (کشف) نیز از اهمیت برخوردار است. اساساً یکی از تأثیرات رفتاری مرجعیت فقهی و دینی حساسیت‌زایی قانون‌گذار به کاربست و پیاده‌سازی حداکثری آموزه‌های اسلامی - شیعی در کشف مسائل مستلزم قانون‌گذاری است که نمود آن را می‌توان در «قانون ساماندهی مد و لباس» و «تصویب طرح ممنوعیت به‌کارگیری تجهیزات ماهواره‌ای در ۲۹ شهریور ۱۳۷۳ شبکه‌های ماهواره‌ای» دید.

حضور زنان در ورزشگاه و تولید سلاح هسته‌ای و استفاده از آن از جمله دیگر موضوعاتی است که در دو حوزه اجتماعی و سیاسی در سال‌های اخیر مورد توجه قرار گرفته است. اکثریت مراجع تقلید درباره این هر دو موضوع، موضعی منفی داشته و حضور زنان در ورزشگاه و تماشای مسابقات ورزشی مردان از سوی آنان را حرام دانسته و همین‌طور حکم به حرام بودن تولید، ذخیره و استفاده از سلاح هسته‌ای داده‌اند.

۵. نتیجه‌گیری

در این پژوهش تلاش شد تا نظام تقنینی در جمهوری اسلامی ایران از منظر عوامل رفتاری مورد بررسی قرار گیرد. مساله عوامل تاثیرگذار رسمی و غیر رسمی بر رفتار قانون‌گذاری در ایران، طیف وسیعی را شامل می‌شود که افکار عمومی، رسانه‌های جمعی و شبکه‌های اجتماعی، احزاب سیاسی و تشکل‌های مردمی و گروه‌های فشار، مرجعیت دینی و فقهی و ائمه جمعه و غیره از جمله مهم‌ترین مصادیق آن هستند. همان‌طور که بررسی گردید، هر یک از مولفه‌های مزبور نقش بسزایی در تاثیرگذاری رفتار قانون‌گذار در فرایند وضع مقررات و تقنین امور را دارا بوده و هستند. این نقش برآمده از عوامل هنجاری یا ساختاری است که خود را در عوامل رفتاری قانون‌گذاری نشان می‌دهند و باید آنها را در چارچوب نظریه حکمرانی مطلوب مورد بررسی قرار داد که مجموعه‌ای از معیارها و شاخصه‌های کاربردی نظام سیاسی دموکراتیک می‌باشد. به عبارت دیگر، نظام‌های دموکراتیک، بر طبق اصل حکمرانی مطلوب، دارای سه ویژگی هستند که عبارتند از ویژگی‌های فرایندی (تبعیت تصمیمات و سیاست‌گذاری‌ها از فرآیندهای تکررگرا و مشارکتی)، ویژگی‌های ماهوی - ارزشی (از جمله حق تعیین سرنوشت، تضمین حقوق اقلیت‌ها، حق دسترسی به مناصب و مشاغل مهم و کلان سیاسی، شناسایی حقوق مدنی، حق نظارت همگانی و برابری در مقابل قانون) و ویژگی‌های تشکیلاتی (که به لحاظ ساختاری دارای تضمین و پشتیبانی هستند؛ مانند اصل تفکیک قوا، وجود احزاب سیاسی متعدد، وجود رسانه‌های آزاد و غیر انحصاری، وجود نهادهای مدنی و سازمان‌های غیر دولتی مستقل و وجود نظام موثر پاسخگویی).

از سوی دیگر، یکی از کارکردهای قانون اساسی، تعیین چگونگی و شیوه توزیع قدرت سیاسی و سازماندهی اقتدار در جامعه می‌باشد. در جمهوری اسلامی ایران، مطابق اصل پنجاه و ششم قانون اساسی، هم حاکمیت الهی و هم حاکمیت مردمی پذیرفته است. بنابراین حاکمیت در ایران مطابق قانون اساسی دارای دو جنبه اسلامیت و جمهوریت می‌باشد. در قانون اساسی

نیز، هم ارزش‌های جمهوری و هم ارزش‌های اسلامیت مورد تأکید قرار گرفته است. لذا به نظر می‌رسد نظام ساختاری قانون اساسی مبتنی بر نظام دوازده‌گانه (مشمول بر اسلامیت و جمهوریت) می‌باشد که جنبه جمهوری آن منجر به پیدایش نهادهای دموکراتیک و جنبه اسلامیت آن منجر به پیدایش نهادهای عالی نظارتی و کنترلی گردیده است. به همین دلیل حاکمیت از اصول بنیادین حکمرانی مطلوب فاصله گرفته و به عبارت دیگر، حکومت از منطق اصل تفکیک و تعامل قوا پیروی نمی‌نماید. در نتیجه، قانون اساسی الگویی خاص و منحصر به فرد از حکومت ایجاد کرده که نمی‌تواند به عنوان فرایندها و بسترهای ساختاری و تشکیلاتی حکمرانی مطلوب به شمار آید. نباید فراموش کرد که نظام حکومتی ایران از هیچ یک از الگوهای ریاستی، پارلمانی و یا نیمه‌پارلمانی و طبعاً از منطق درونی آنها پیروی نکرده است و علت مهم آن نیز چندگانگی در مفاهیم ارزش حاکمیت و منشأ و سرشت آن است. این در حالی است که دستیابی به ارزشها و اصول حکمرانی خوب مستلزم تحقق سازماندهی حکومت و ساختارهای متناسب با مردم‌سالاری و حاکمیت جمهوری است که دارای اوصاف مشارکت، پاسخگویی، حاکمیت قانون و رعایت حقوق بشر و آزادی عمومی می‌باشند. بنابراین از نقطه نظر تحقیق حاضر، وصول به حکمرانی مطلوب در نظام جمهوری اسلامی ایران مستلزم بازخوانی عوامل تاثیرگذار بر فرایند قانون‌گذاری است که در بین آنها، عوامل رفتاری رسمی و غیر رسمی از جایگاه خاصی برخوردارند. مصادیق و نمونه‌های این عوامل، چنانچه مشاهده گردید، نقاط قوت و ضعف حکمرانی مطلوب و نسبت آن با قانون‌گذاری را منعکس می‌نماید و می‌تواند از یک طرف به درک بهتر این نظام حکمرانی منجر شود و از طرف دیگر در بهبود نواقص آن موثر واقع گردد.

پی‌نوشت

1. Governance and development in Iran

کتاب‌نامه

کتاب

پولادی، کمال (۱۳۸۲). *تاریخ اندیشه سیاسی در غرب* (جلد دوم)، تهران: نشر مرکز.

بررسی عوامل رفتاری موثر بر فرایند قانون‌گذاری ... (مهسا رفیعی لک و دیگران) ۱۲۱

جودکی، محمدعلی (۱۳۹۶). کارکردهای نماز جمعه در جمهوری اسلامی ایران، سایت مرکز اسناد انقلاب اسلامی ایران.

صانعی، پرویز (۱۳۸۱). حقوق و اجتماع. جلد اول، چ اول، تهران: طرح نو.
هیوود، اندرو (۱۳۸۹)، سیاست، مترجم: عبدالرحمان عالم، تهران: نشر نی.

مقالات

استیونس، نیک (۱۳۸۴). «رسانه‌های جدید و جامعه اطلاعاتی: شیلر، ویرویلو، سایبر فمینیسم»، مترجم: پیروز ایزدی، فصلنامه رسانه، شماره ۶۲، صص ۷۸-۱۲۰.

اسماعیل‌زاده نامی، محمدعلی (۱۴۰۲)، «نقش و جایگاه ولایت فقیه در مدیریت و ثبات سیاسی جامعه (با تاکید بر رهبری آیت‌الله خامنه‌ای)»، پنجمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در روانشناسی، حقوق و مدیریت فرهنگی، تهران، <https://civilica.com/doc/1751156>

افجه‌ای، سیدعلی اکبر، قربانی‌زاده، وجه‌الله؛ حیدری، الهام (۱۳۹۷). «عوامل موثر بر ادراک در فرایند قانون‌گذاری». مطالعات مدیریت بهبود و تحول، ۲۷(۸۸)، صص ۷۴-۵۱.

آقایی طوق، مسلم و دولت رفتارحقیقی، محمدرضا (۱۳۹۱). «نگرشی نو به امضای قوانین در حقوق اساسی ایران»، دیدگاه‌های حقوقی، تابستان ۱۳۹۱، شماره ۵۸.

جلیلود، محمدشهاب، و گرجی ازندریانی، علی اکبر. (۱۳۹۹). «ارزیابی مبانی نظارت بر کیفیت قانونگذاری از سوی شورای نگهبان». مجلس و راهبرد، ۲۷(۱۰۳)، صص ۸۰-۵۱.

حسینی تاش، سیدعلی و واثق، قادرعلی (۱۳۹۳). «حکمرانی خوب و ارائه حکمرانی شایسته: بررسی و شاخصهای این دو از دیدگاه امیرالمومنین علی علیه‌السلام»، اسلام و پژوهش‌های مدیریتی، بهار و تابستان ۱۳۹۳، شماره ۸، صص ۷-۲۸.

حسینی، سیدابراهیم (۱۳۹۱). «محدودیت‌های مجلس شورای اسلامی در قانون‌گذاری»، فصلنامه حکومت اسلامی، سال هفدهم، شماره چهارم.

حسینی، محمدرضا؛ فاتحی‌زاده، محسن؛ تهرانی، ایمان (۱۳۹۱). «اصل ۷۵ قانون اساسی و اختیارات قوه مقننه در بودجه‌ریزی». مجلس و راهبرد، سال نوزدهم، شماره ۷۰، صص ۱۳۳-۱۶۲.

دارآفرین، سیدظاهر؛ عباس‌پور، عباس؛ منوریان، عباس و نرگسیان، عباس. (۱۴۰۰). «تدوین الگوی مناسب نقش گروه‌های فشار در شکل‌دهی خطی‌مشی عمومی ایران». مجلس و راهبرد، ۲۸(۱۰۷)، صص ۲۴۱-۲۷۰.

راسخ، محمد (۱۳۸۵). «ویژگی‌های ذاتی و عرضی قانون»، مجلس و راهبرد، شماره ۵۱، صص ۱۳-۴۰.

رستمی، ولی (۱۳۸۷). «مشارکت مردم در قانون‌گذاری جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه حقوق مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۳۸، شماره ۱، صص ۱۷۹-۲۰۴.

زارعی، محمدحسین (۱۳۸۷). «جایگاه نظارتی مجلس و اصول حاکم بر آن»، فصلنامه مجلس و پژوهش، شماره ۴۸.

۱۲۲ جستارهای سیاسی معاصر، سال ۱۵، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۳

- زهیری، علیرضا (۱۳۹۳). «نسبت‌سنجی بوم‌شناسانه الگوی حکمرانی خوب»، علوم سیاسی، دوره ۱۷، شماره ۶۶، تابستان ۱۳۹۳، صص ۸۷-۱۱۲.
- علیزاده ثانی، محسن و الوانی، سیدمهدی (۱۳۸۶)، «تحلیلی بر کیفیت حکمرانی خوب در ایران»، مطالعات مدیریت، دوره ۱۸، شماره ۵۳، صص ۱-۲۴.
- مددی، نهاله؛ شیرازی، ابوالحسن؛ محمودی، حبیب‌الله و محمودی، مرتضی (۱۴۰۰)، «بررسی شاخص‌های حکمرانی مطلوب (حاکمیت قانون و پاسخگویی) در ایران طی سالهای ۲۰۰۵-۲۰۲۱»، رهیافت/انتخاب/اسلامی، زمستان ۱۴۰۰، شماره ۵۷، صص ۶۱-۸۴.
- مکی، شادی؛ ملکیان، نازنین؛ هاشم‌زهی، نوروز (۱۴۰۰). «نقش فضای مجازی در فرایند قانون‌گذاری مجلس شورای اسلامی». فصلنامه علمی مطالعات قدرت نرم، ۱۱(۱)، ۲۶۱-۲۸۷.
- نوذری، محمد و شیخ‌الاسلامی، سیدمحسن (۱۳۹۵). «بررسی تطبیقی تعدد نهادهای قانون‌گذاری در حقوق اساسی ایران و فرانسه»، مطالعات علوم سیاسی، حقوق و فقه، سال دوم، شماره ۱/۱، صص ۱-۲۵.
- هاشمی، سیدمحمد و جعفر قلیخانی، ابوالفضل (۱۳۹۱). «عوامل هنجاری و ساختاری قانون‌گذاری در نظام جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه تحقیقات حقوقی بین‌المللی، دوره ۵، شماره ۱۶، صص ۲۲۱-۲۸۲.

Azadi, Pooya (2019), "Governance and development in Iran", *Stanford Iran 2040 Project*, N. 8. June 2019.

Lafont, Cristina (2020), *Democracy without Shortcuts: A Participatory Conception of Deliberative Democracy*, Oxford. Oxford university Press.

Rahim, Abdul (2019), "Governance and Good Governance – A Conceptual Perspective", *Administration and Governance* 9(3): 133-142. DOI:[10.5296/ijpag.v9i3.15417](https://doi.org/10.5296/ijpag.v9i3.15417)

Trommel, W. (2020). "Good Governance as Reflexive Governance: In Praise of Good Collegueship". *Public Integrity*, 22(3), 227-235. <https://doi.org/10.1080/10999922.2020.1723356>